

ДУХОВНІ ЗДІБНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. У філософській та психологічній літературі категорія «духовні здібності» практично не розроблена. Тільки в окремих працях вживається цей термін (У. Джемс), хоча чіткі визначення його відсутні.

Сьогодні психологічні словники не дають термінологічного визначення цього поняття, хоча приємно, що така теологічна категорія як «дух» висвітлюється у філософському й теологічному підходах, а похідне від нього поняття «духовність» — і в психологічних джерелах. Спостерігаються розбіжності і в тлумаченні понять: духовні здібності, душевні здібності; як і духовний, душевний стани особистості тощо.

У вітчизняній психологічній науці проблемі розвитку духовних здібностей відведено досить незначне місце. Ми виходили із учення Б.Г. Ананьєва про індивідуальність людини як єдність і взаємозв'язок властивостей її як особистості та як суб'єкта діяльності; концепції здібностей особистості (Б.М. Теплов, В.М. Дружинін, В.О. Моляко та ін.); вчення про вчинок як «механізм» моральної творчості (В.А. Роменець); концепції самоактуалізації та розвитку особистості (К. Юнг, А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт, Е. Фромм, Р. Ассаджолі, К. Абульханова-Славська, Л.Е. Орбан-Лембрик, Т.М. Титаренко, І.П. Маноха, Т.М. Скрипкіна та ін.); духовних здібностей особистості (У. Джемс, В.Д. Шадріков, М.В. Савчин); спиралися на християнсько-орієнтований підхід до проблеми духовності (В.В. Знаков, Б.С. Братусь, А.І. Зеліченко та ін.).

Мета статті — з'ясувати і уточнити розуміння феномена «духовні здібності»; показати динаміку і генезу його становлення як складової духовного Я особистості.

Ключові слова: духовність, духовні здібності, духовні стани, духовні цінності, криза духовного розвитку, пізнання, рефлексія, розвиток, прийняття, любов, віра, зрілість, ціннісно-сміслова організація особистості та ін.

Згідно з філософським енциклопедичним словником, дух — «дихання» (як носій життя); сутність Бога: «Бог є дух»; сама внутрішня сутність землі або світу; дух землі, світовий дух; ідейний зміст творів мистецтва та ін. Дух виступає у трьох формах буття: як дух окремого індивіда (особистісний дух), як загальний дух (об'єктивний) і як сукупність завершених творів духа. Особистісний дух сам себе творить за допомогою духовної праці, що триває до кінця життя [1, с. 146].

Духовність — індивідуальне вираження в системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: 1) ідеальної потреби пізнання; 2) соціальної потреби жити і діяти «для інших» [2, с. 149].

Духовність — термін, прийнятий для відображення вищих сторін внутрішнього світу людини, які проявляються у людяності, сердечності,

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України доброті, щирості, теплоті, відкритості до інших людей. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності.

На нашу думку, з категорією духовність співвідноситься потреба у пізнанні — світу, себе, смислу і призначення власного життя. Людина настільки духовна, наскільки прагне піднімати питання власного буття, свого місця у розбудові життєвого простору, рефлексії «якості» стосунків з іншими, із собою (внутрішня гармонія) і співвіднесеність їх з власними потребами, бажаннями і розумінням того, що вона хоче і до чого прагне.

Від глибини занурення особистості у внутрішній екзистенційний простір, залежить і рівень складності завдань, що «висуваються на порядок денний» — крім поточних моментів життя вступають в дію суперечності та колізії на шляху життєвої стратегії-вміння осмислювати і долати життєві кризи, з розумінням ставитись до труднощів життя не як до перешкод, а як до тих уроків, які покликана засвоювати особистість, відповідно до свого рівня розвитку.

Виокремлюючи серед складових особистості її фізичну, соціальну та духовну сторони, У. Джемс наголошує, що під духовною особистістю слід розуміти не певний конкретний перехідний стан свідомості, а радше, повне об'єднання окремих станів свідомості, конкретно взятих духовних здібностей і властивостей [3, с. 86].

Тільки прагнення до спокути внутрішньої (гріховної) природи душі, до досягнення її безгрішної чистоти в цьому чи майбутньому житті може вважатися турботою про духовну особистість в її «чистому вигляді».

На думку Б.С. Братуся, на духовному ступені розвитку особистість усвідомлює і дивиться на себе та іншого не як на скінчених і смертних істот, а як на істот особливого роду, пов'язаних, схожих, співвіднесених з духовним світом. Це рівень, у рамках якого встановлюються суб'єктивні відносини людини з Богом, встановлюється особистісна формула зв'язку з Ним. Суб'єкт приходить тут до розуміння людини як образу і подоби Божої, тому інша людина набуває в його очах не тільки гуманістичної, загальнолюдської, а й особливої сакральної, божественної цінності [4, с. 434].

На думку В.Д. Шадрікова, під духовними здібностями слід розуміти єдність і взаємозалежність природних здібностей індивіда, перетворених у процесі діяльності і життєдіяльності, здібностей людини як суб'єкта діяльності й відносин, а також моральних якостей людини як особистості. Іншими словами, учений наголошує на духовних здібностях як здібностях учинку [5, с. 11].

На думку В.А. Роменця, вчинок у його повноцінному вираженні — це водночас і акція духовного розвитку індивіда, і творення моральних цінностей. Усі вчинки за формою їх здійснення учений поділяє на дві великі групи: ті, що розкривають духовне зростання, і мають своєю передумовою яких є одна з яскравих якостей вчинку — його героїзм із вищим своїм вираженням у подвигу. Друга група вчинків свідчить про духовну деградацію особистості, духовний регрес людини і втрату нею моральних рис.

Саме вчинок у його психологічній структурі учений трактує як безпосередній «механізм» моральної творчості [6, с. 193-204].

Духовні здібності зростають на основі загальних, а останні є основою для розвитку усіх здібностей, зокрема спеціальних, затребуваних тим чи іншим видом діяльності. Разом з тим, духовні здібності — це вищий прояв розвитку здібностей. Духовні здібності-це здібності духовного стану, що формується на основі духовних цінностей особистості, які з одного боку, паростками пробиваються у соціум, а з іншої — постійно перебувають під загрозою самовтрати—відстоювання (зради перед «цінностями» чужими — у вигляді соціальних конвенцій, впливів). Тут, у площині цих випробовувань, духовні цінності теж зазнають трансформації, переосмислення, змін. Так формується духовний каркас особистості, її основа —аксіологічний простір власного буття.

Духовні здібності визначаються передусім внутрішнім характером душевних станів, моральним почуттям, які репрезентують прагнення особистості до активності, до духовного прогресу — розумового, морального і діяльнісного (В.Д. Шадріков) Під активністю тут ми маємо на увазі, передусім ставлення до себе як до суб'єкта власної життєдіяльності, що визначає міру зрілості людини, систему її «координат», спрямовану не просто на рух (як активність заради дії), а на усвідомлене діяння в ставленні до себе (саморозвиток, самоздійснення), до оточення, крізь призму відносин «Я—Я», «Я—Ти», «Я—Ми». Людина стає «Я» через «Ти»(М.Бубер), оскільки ізольований індивід нездатний до справжнього зростання. Цей спектр стосунків відображає буття людини на різних етапах її соціалізації, починаючи з малої спільноти (сім'я, клас, студентська група та ін.) до більш широкої — етнічної, професійної, релігійної, тощо. Тут перманентно відбувається самоідентифікація особистості відповідно до соціального впливу (за характером групи). Проте індивід не «розчиняється» у цьому просторі, володіючи тільки йому притаманною структурою психіки — її індивідуального начала (темперамент, характер, вроджені задатки, потенції), що загалом складає її індивідуальність. Вивчаючи проблему життєвої самореалізації особистості, М.Бердяєв головну увагу акцентує на важливості збереження її самостійності, самодіяльності, висловлює побоювання щодо «розчинення в безособистісній стихії»(соціальній). Головне, на його думку, — вміння людини «входити» в суспільство, не зрікаючись себе, не втрачаючи власне «Я», не розчиняючись у загалі, що несе в собі небезпеку «механізації» та «автоматизму». Знаходимо паралель у К. Юнга : «Особистість—результат найвищої життєвої стійкості, абсолютного прийняття індивідуально суцього і максимально успішного пристосування до загальнозначущого при великій свободі вибору» [7, с. 191]. Коли людина навчиться реалізовувати життєві задуми, перспективи, коли від самовизначення перейде до самореалізації, тільки тоді про неї можна сказати, що вона є зрілою особистістю [8, с.22]. Зрілість—досить складне, інтегроване поняття, яке охоплює ставлення особистості до

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України себе, своєї діяльності, власної життєтворчості й виступає координуючим началом активності людини у суспільстві [9, с.107].

Другий шлях — це «вихід із суб'єктивності через трансцендування», як перехід до « транссуб'єктивного». Це шлях екзистенційних спілкувань (Бог, внутрішній світ особистості). Саме він, на думку М. Бердяєва, — шлях самореалізації особистості та її свободи. «Особистість є цілісний образ людини, в якій духовне начало оволодіває всіма душевними і тілесними силами людини. Цінність особистості визначається морально-розумною природою, яка універсально загальна». Духовні здібності - це здібності відповідного стану, що спонукає до пізнання істини. Перемога духовного начала, за М. Бердяєвим, означає не підпорядкування людини універсуму, а розкриття універсуму в особистості, яка пізнається тільки як суб'єкт, в «нескінчній суб'єктивності» [10, с.23].

Розкриваючи внутрішній потенціал, особистість актуалізується шляхом пізнання і любові, «що зрештою робить її універсальною». Егоцентрична замкненість і зосередженість на собі, нездатність вийти із себе заважають реалізувати повноту життя особистості, актуалізувати її сили [8, с.3] Тільки «виходячи із себе», вступаючи у відносини любові й жертви, спілкуючись на цій основі з іншими, вона знаходить себе. Тут ми простежуємо співзвучність із позиціями М. Бубера, В. Соловйова, Л. Толстого, Е. Фромма, К. Юнга та ін.

«Психічне життя» людини містить у собі активне начало, синтезуюче особистість; це є активність духу в людині, що пронизує не тільки душевне, а й тілесне життя.

Дух, за М. Бердяєвим, виступає актом творення особистості, її характеру. Особистість розглядається крізь призму її покликання, що визначає можливість її творчої самореалізації, самоздійснення. Духовні здібності — це здібності цілісного розуміння і осягнення.

Одна з найскладніших сфер пізнання — людина та її відносини. Пізнаючи людину, ми вчимося її розуміти. Проте це не так просто, оскільки мова йдеться про пізнання на рівні духовного світу людини. Безумовно, що «легше» пізнавати світ людини, аксіологічно близький тим, хто у спілкується з нею, і куди складніше зрозуміти світ людини, побудований на протилежній іншим людям життєвій концепції.

Людина пізнає себе, свій духовний світ через іншу людину. Оскільки інший — це «відображення власних проблем», проєкцій, а точніше, взаємопроєкцій, то безумовно, стає зрозумілою значимість постановки питання про такі механізми перцепції у процесі спілкування і пізнання людьми один одного як емпатія, атракція, ідентифікація, рефлексія, а також робота на рівні усвідомлення власного егоцентризму, каузальної атрибуції, низки ефектів, що виникають у випадку неадекватності, порушення в процесі налагодження і встановлення взаємодії. Вершиною гріхопадіння є використання людиною іншої людини як засобу для досягнення власної мети (маніпуляція).

Тому погоджуючись із думкою, що вищим проявом духовних здібностей є геніальність (В.Д. Шадріков), все ж зауважимо: не кожний акт творчості є продуктивним (що веде до прогресу), він може мати і руйнівний характер (на рівні самої особистості, продуктів її творчості й тих впливів, які здійснює ця творчість на оточення). Тільки одухотворена творчість, яка проявляється на рівні ставлення до інших як самоцінності, як до творіння Бога, природи, діяльності, стосунків, на нашу думку, має право вважатися сферою високої духовності, духовного начала творця, що пензлем художника не спотворює світ, а творить гармонію, розкриваючи і доповнюючи його новими гранями, можливостями, потенціями.

Духовні здібності особистості слід розглядати у спектрі проблеми її духовних станів. Духовний стан характеризується розширенням свідомості, активним залученням у процес осягнення істини, встановленням комунікативного зв'язку свідомості і підсвідомості й тим самим розширенням зони розуміння, енергетичною активізацією. Це стан гармонізації особистості, долання суперечностей із навколишнім середовищем або блокування цих суперечностей, зосередження на проблемі, що пізнається, на пізнанні істини, внутрішньої рівноваги, позитивне сприйняття життя, висока концентрація устремлень. Оскільки духовний стан сприяє розширенню інформаційної бази, залучає інформаційні ресурси підсвідомості, він сприяє продуктивності мислення.

У зв'язку із цим духовні здібності пов'язуються з прагненням спокотувати внутрішню (гріховну) природу душі, прагненням до досягнення її безгрішної чистоти [11 с., 425].

На думку В.В. Знакова, характер процесів смислоутворення, що ведуть до породження духовного, значною мірою залежить від духовних здібностей людини. Важливими компонентами духовних здібностей є не тільки спрямованість і ціннісно-смилова організація особистості, а й її компетентність. Компетентність проявляється у здатності людини набувати нові знання і вміння, справлятися із завданнями, суттєвими або для її професійної діяльності, або для буття [4., с.430].

Автор концепції психосинтезу Р. Ассаджолі зауважував: "Духовний розвиток особистості — довга і нелегка мандрівка через незвідані землі, повна несподіванок, труднощів і навіть небезпек. Вона передбачає радикальне перетворення "нормальних" рис особистості, пробудження прихованих раніше можливостей, піднесення свідомості у нові для неї сфери, а також нову внутрішню спрямованість діяльності» [12, с.32].

Перспективи подальших розвідок в окремому напрямі. Проблема розвитку духовних здібностей особистості не вичерпується вище описаними результатами наукового дослідження.

Перспективу її дослідження вбачаємо у подальшій інтеграції (як спільної проблематики) релігійного і наукового спрямування на шляху

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України пізнання феномена духовності, утвердженні традицій християнської психології; у дослідженні різних аспектів прояву духовного Я особистості, уточненні й поглибленні розуміння феномена "духовні здібності", що синтезує в собі питання зрілості, розвитку, гармонізації особистості як на внутрішньому плані її буття, так і на зовнішньому; особливості проходження життєвої кризи як здатності індивіда до зростання; а також у застосуванні цього матеріалу в практичній роботі психологів (як для власної рефлексії, так і у роботі з клієнтами).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Философский энциклопедический словарь.—М.:ИНФРА-М., 1997.- 576 с.
2. Словарь практического психолога. Сост. С.Ю. Головин. -Минск : Харвест, 1998.—800 с.
3. Джемс У. Психология.—М.: М.: Педагогика, 1991.—368 с.
4. Знаков В.В. Духовность человека в зеркале психологического знания и религиозной веры // Психология личности в трудах отечественных психологов —СПб : «Питер», 2000. —С. 426— 436.
5. Шадріков В.Д. От способностей природных к духовным способностям//Прикладная психология. —2000.— № 1. —С.10—15.
6. Роменець В.А. Психология творчості.— К.: Либідь, 2001.—288 с.
7. Юнг К. Конфликты детской души.— М. Канон, 1994.—336 с.
8. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія у двох книгах. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. — К.: Либідь, 2004.— 574 с.
9. Овсянецька Л.П. До питання про психологічні критерії зрілої особистості // Актуальні проблеми психології. Том. 1.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. — К. : Ін. психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2001/ ч. 2. — С.105—110.
10. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. —Львов, 1988—257 с.
11. Шадріков В.Д. Духовные способности // Психология личности в трудах отечественных психологов СПб : « Питер», 2000. — С. 420—426.
12. Ассаджолі Р. Психосинтез: теория и практика. — М.: REFL-book, 1994—314 с.